

הבנת הנקרא והוראתה - בבית-המדרש ובבית-הספר*

תוכן המאמר:

- 0 מבוא. 1. הרקע העיוני: 1.1 בארץ ובעולם; 1.2 הקריאה והשפעתה, העיתון וייחודו;
- 1.3 מטרת ההוראה והחינוך בהבנת הנקרא. 2. פיתוח יחידת ההוראה בסמינריון הדידקטי: 2.1 ההכנה העיונית; 2.2 השיקולים בבחירת הקטע; 2.3 חיבור התרגילים לקטע; 2.4 בקרה וניתוח; ההלכה בעקבות המעשה. 3. ארגון הניסוי: 3.1 בחירת כיתות הניסוי; 3.2 הרכב הצוות; 3.3 היקף היחידה הלימודית; 3.4 ברירת התרגילים;
- 3.5 תכנון מבנה השיעורים וההכנות לשיעורים. 4. ביצוע הניסוי: 4.1 מהלך השיעור; 4.2 תגובות על השיעור. 5. דיון. 6. סיכום. נספחים. ביבליוגרפיה.

הקדמה

"חברי ועדת החוץ והבטחון של הכנסת, בראשות ח"כ יצחק נבון, ערכו אתמול "סיוור לימודים" בגבול הצפון ובמעבר הגדר הטובה במטולה. נושא הסיוור היה בעיות "ההגנה המרחבית" בהתיישבות באזור הספר בצפון. חברי הוועדה שמעו תידרוך מפי אלוף פיקוד הצפון, אלוף רפאל איתן, ומפי קצינים בכירים בצה"ל ונפגשו לשיחה קצרה עם נציגי הישובים בצפון ב"בית העם" במטולה. הסברים על הגדר הטובה ושרותיה שמעו חברי הוועדה מפי מושל הרמה והאח-ראי על פעולות צה"ל בגדר הטובה, סא"ל עקיבא דן".

(עיתון "מעריב" 21.3.77)

ידיעה קצרה זו, "יבשה" לכאורה, שימשה מצע לשלב המסכם בעבודתם של תלמידי שנה ג', שעסקו, במסגרת סמינריון דידיקטי על בעיות הוראת הלשון בחטיבת-הביניים, יים, בנושא: "הבנת הנקרא וטיפוחה באמצעות העיתון". שלב זה הפך לגולת הכותרת של העיון בנושא הבנת הנקרא והקנה מימד חדש לעבודתם של התלמידים.

התפתחותה הדינמית של יחידת ההוראה תרמה להתגבשות הרעיון בדבר עריכת ניסוי-זוטא. ההתלבטויות לגבי דרך פיתוחה של יחידת ההוראה; גלגולי הרעיון; שיתופו של צוות מורות מביה"ס**; עיבוד הנושא וצמצומו לכדי שני שיעורים; ביצוע השיעורים בשתי כיתות ח', תוך שיתופם הפעיל של הורי התלמידים - כל אלה נמסרים במאמר זה בתמציתיות.

* לפרופ' אריה לוי, שהואיל לעבור על כתב-היד ולהעיר את הערותיו החשובות ומאירות העיניים, בהכרת תודה.

** תודתי נתונה כזה לגב' חנה גילת, מנהלת ביה"ס הממלכתי "נוה-עוז" בפתח-תקוה, על עזרתה האדיבה והמסורה בעריכת הניסוי ועל רעיונותיה הפוריים והמקוריים כראש צוות הביצוע; לשתי המורות לעברית של כיתות ח' בכיה"ס הנ"ל, הגב' אדנונה אייל והגב' רות גביש, על שהשקיעו מאמצים וטורח בעבודת הצוות ונטלו על עצמן את ביצוע הניסוי; ואחרונה - אחרונה: לתלמידתי נוגה קופרברג, שנטלה עליה את המשימה להשתתף השתתפות פעילה בישיבות צוות ההוראה, עריכת תצפיות, רישום מהלך השיעורים, מיון החומר ועיבודו, תוך מסירות ודבקות במטרה. כולן תעמודנה על הברכה!

אתר דעת - מכללת הרצו

0. מ ב ר א

0.1 במאמר מודגמים ארבעת השלבים, שהעסיקו את תלמידי הסמינריון הדידקטי, תוך כדי העיון בנושא הבנת הנקרא:

א. העיון בסוגיות הקשורות בהבנת הנקרא - עפ"י גישות ודרכים, שנסללו בארץ ובעולם;

ב. עיבוד יחידה לימודית אחת - על יסוד ידיעה, שנתפרסמה בעיתון;

ג. עיבוד יחידת הוראה מצומצמת (שני שיעורים) מתוך היחידה הרחבה;

ד. ביצוע הניסוי.

בעוד שבשני השלבים הראשונים הופעלו כל תלמידי הסמינריון הדידקטי, הרי בשני השלבים האחרונים השתתפה השתתפת פעילה תלמידה אחת בלבד, שהצטרפה לצוות הניסוי המצומצם.

0.2 העיקרון המנחה בעבודה זאת היה, שלא להשתעבד מלכתחילה לשום מודל תיאור-ריטי מוגדר מתחום תוכניות הלימודים. עם זאת, בדיעבד התברר, שהעבודה משקפת בקוויה העיקריים, את השלבים המקובלים על מעצבי תוכניות הלימודים בארץ ובעולם והנהוגים גם בעבודתו של המרכז לתוכניות לימודים, מיסודו של משרד החינוך והתרבות (ראה: אדן, 1971).

1. הרקע העיוני

1.1 הבנת הנקרא בארץ ובעולם

1.11 בעוד שבמערכות חינוך במדינות שונות, כדוגמת צרפת, בריטניה וארה"ב, קיימת מסורת ארוכה של עיסוק בטקסטים "שימושיים" (קרי: טקסטים, שאינם בגדר יצירות-ספרות אמנותיות), כאמצעי לטיפוח הלשון ולטיפוח האזרח לעתיד כאחד, הרי אלינו טרם חדרה ההכרה בדבר חשיבותו של נושא זה (השווה: ניר, תשכ"ו). בהזדמנויות שונות נעשו אמנם נסיונות להשיג את חשיבות הנושא בפני ציבור המורים ולהמריצו למתן דעתו על כך (ניר, תשכ"ו, הרמתי, תשכ"ו); אף עובדה מערכת מבחנים מתוקננים בהבנת הנקרא, ע"י גורמי אוניברסיטה, בעידוד המזכירות הפדגוגית (לוי, תשל"א); אולם לכלל הוראה שיטתית של הנושא, הזוכה להקצאת מקום במערכת השיעורים בנושא ייחודי בזכות עצמו - לא הגיעו מרבית בתי-הספר¹.

1.12 תוצאותיו של מצב זה נראות לעין: מחקרים שנערכו ע"י א. לוי ומ. חן הצביעו על כך, ששיעורי הגידול בהישגים בהבנת הנקרא בין כיתה ד' לכיתה ו' קטנים במידה ניכרת, עד כדי מחצית, משיעור גידול ההישגים במקצועות, שמוקדשים להם מאמצים

1 לאחרונה חל אמנם מפנה במדיניות של קובעי תוכניות הלימודים: בתוכניות הלימודים החדשות ניתנה הדעת על הבנת הנקרא בנושא ייחודי (צוות לשון ב-ה; עברית לחטה"ב) ואף הוקדשו חוברות מיוחדות לנושא (ראה: חוברת "פירושו של דבר" בסדרת "במה דברים אמורים" וכן חוברות "טיפוח אינטליגנציה באמצעות העיתון" ו"תרגילים לטיפוח הבנת הנקרא וחשיבה ביקורתית" שבסדרת נט"ע); אולם ספק רב, אם תוכנית כזאת תתבצע ותחרוג מעבר לשיעורי "פרפראות" בודדים, כל עוד לא יוקצו לכך גם שעות מיוחדות במערכת.

אתר דעת - מכללת הרצון

מיוחדים והנלמדים עפ"י תוכנית מוגדרת ומחייבת (כגון: חשבון, טבע, אנגלית, וכו'; ראה: Lewy-Davis, p. 255)².

1.13 הגורם למצב זה: רוב רובם של המורים לעברית משוכנעים, שהבנת הנקרא מושגת ממילא, אגב שיעורי הספרות, התנ"ך, התושבע"פ והלשון, ומשום כך אין טעם להקדיש לכך שיעורים נפרדים, כי, פשוט, "חבל על הזמן...".

1.14 הטעות היסודית שבגישה זאת מבוססת על התעלמות (אולי - שלא מדעת) מתפקידה של הלשון כאמצעי קומוניקטיבי מצד אחד, ומצרכיהם של רוב המבוגרים לעתיד - תלמידיהם בהווה - מאידך; בעוד שהטקסטים המובאים מהספרות (כמוה כתנ"ך, כתושבע"פ וכו') מייצגים את הלשון האמנותית, הרי רוב המבוגרים עוסקים ויעסקו בעיקר במה שקרוי: "טקסטים שימושיים" (או, בניסוחם של מתכנני תוכניות הלימודים לחטיבת-הביניים: "פרוזה ייצוגית"; ראה: טיפוח הבנת הנקרא, צורת לשון ב-7). וכדברי Cohen (1969): "אנו קוראים אמנם ספרות, היסטוריה, מדעים, אירועים שוטפים ומתמטיקה; אולם אנו קוראים גם שלטי דרכים, הוראות מסוג, 'עשה-זאת-בעצמך', מפות, מרשמים ומתכונים ומכתבים אישיים" (בתרגום חופשי) ואם במבוגרים משכילים הכתוב מדבר על אחת כמה וכמה שהדברים יפים לאדם המבוגר הממוצע, הקורא, לרוב, ידיעות, כתבות, הודעות רשמיות, דברי תעמולה ופרסומת - וייצוגם העיקרי של כל אלה - בעיתון (ניר, תשל"ד; שפר, תשל"ו).

1.15 זאת ועוד: גם נסיון הטיפוח של ההבעה הפעילה (כתיבת חיבורים) דרך הדגמת טקסטים ספרותיים, כפי שמורים רבים נוהגים, הוא, לדעת רבים, ברכה לבטלה ומחטיא את מטרתו, שכן רק מיעוט קטן מבין המבוגרים בעתיד (התלמידים בהווה) יגיע לכלל הבעה אמנותית; אך רובם ככולם יצטרכו לעסוק בהבעה שימושית המאפיינת את חיי היום-יום, כגון: מילוי טפסים, כתיבת דו"חות, סיכומים בכתב, ניסוח מכתבים וכד' (ראה: עברית בחטה"ב לט"ט; הבעה).

1.16 הלשון האמנותית, בהיותה שייכת לרובד הלשוני הגבוה, אינה יכולה לספק צרכים אלה ולשמש מופת לחיקוי; למטרה זו תצלח לשון העיתון, המהווה את "לשון הביניים", כהגדרתו של רבין (תשכ"ד), לשון העונה על צרכי היום-יום מאין כמותה.

1.2 הקריאה והשפעתה, העיתון וייחודו

1.20 בכינוס לחקר הקריאה, שהתקיים באוניברסיטת שיקאגו בשנת 1966 ושעמד בסימן השפעתם של כלי התקשורת המונים על הוראת הקריאה, הועלתה מחדש (כאילו להדגיש לנוכח "נחשולי" כלי התקשורת האחרים) תרומת הקריאה לאדם ומעמד העיתון במכלול הקריאה בכלל.

1.21 לדעת ברנינגהאוזן, (Berninghausen, 1960) תפקיד הקריאה לפתוח בפני התלמידים את שערי תבל ולספק להם אמצעים לגילוי עולם ומלואו.

2 על הפגיעה בכושר כתיבתם של התלמידים, בשל היעדר עיסוק שיטתי בקריאה מודרכת של הלשון האינפורמטיבית השימושית, ראה: ניר, תשל"ד; על הצורך באימון בקריאה אינפורמטיבית כאמצעי התורם לטיפוח החשיבה, ראה: הרמתי, תשכ"ו.

אתר דעת - מכללת הרצוג

1.22 הומו (Homse, 1964), בהשיבו על השאלה "מהי השפעת הקריאה על האדם?", מצטט מפי וייפלס ואחרים חמישה מרכיבי השפעה עיקריים: א. ההשפעה האינסטי-רומונטלית - כמכשיר להשגת מידע וידע; ב. ההשפעה היוקרתית - באשר הקריאה היא מכשיר לקידום עצמי; ג. ההשפעה האסטיטית - תרומת הקריאה לעיצוב הגישה האסטיטית; ד. ההשפעה המשחררת - את האדם מהמתחים; ה. ההשפעה המעצבת - ומחזקת את עמדותיו של האדם.

1.23 בכינוס האמור הוזכרו דבריו של וילבור שרם על טיבן של החדשות, המתפרסמות בעיתון. למרות שדברי שרם נכתבו לפני כשנות דור (בשנת 1949), לא פג טעמים, ויש בהם משום עניין מיוחד לכל מורה, הנעזר בעיתון לצורכי הוראתה של הבנת הנקרא או לטיפוח חינוכי כלשהו. שרם יוצא מתוך ההנחה, שלחדשות המתפרסמות בעיתון יש קיום עצמאי, קיום השונה במהותו מהמציאות, המתוארת ע"י אותן חדשות. לדבריו, החדשות קיימות רק בתודעת האנשים ואינן זהות עם המאורע גופו. הן יצירי רוחו של האדם, פרי ניסיון לשחזר את המאורע לאחר התרחשותו, בדרך המאפשרת לקורא תפיסה משמעותית של המאורע. בתור שכזאת החדשות הן אמצעי קומוניקטיבי, והן מתאפיינות באפיוני התהליכים הקומוניקטיביים.

שרם מבחין במספר גלגולים בדרך יצירתה של החדשה:

א. בשלב הראשון נוצרת החדשה ע"י צירופם של עדויות ראייה, דיווחים מכלי שני, פרשנות והסברים מכלי שלישי, ובתוספת ידיעותיו, נטיותיו ועמדותיו של כתב העיתון נוצרת התבנית הגמורה של החדשה³.

ב. בשלב שני הידיעה מוצפנת לשדר⁴, לרוב ע"י עורך, שלא היה לו קשר ישיר לאירוע עצמו. בשלב זה משתנה הידיעה בהיקפה, בצורתה, בתבניתה ובהדגשה, ע"מ להתאימה לדרישות הטכניות ולשאר האילוצים הקשורים בצורכי השדר, בהתחשבות בטעמו של קהל הקוראים ומתוך שיקולים מסחריים, מדיניות העיתון ועוד.

ג. הידיעה משודרת ברדיו (או על גלי האתר ועל גלי האור) עד שנקלטת, בסופו של דבר, ע"י קהל הקוראים (המאזינים או הצופים). בקרב קהל הקוראים מתמודדת הידיעה על תשומת-לב עם גורמי תחרות רבים, הקיימים בסביבתו הישירה של הקורא.

ד. הקורא הממוצע בורר לו לקריאה כרבע מתוך שלל הידיעות שבעיתון (ואם מדובר בהאזנה לרדיו, הוא עשוי לקלוט עד כמחצית מהפריטים המשודרים).

3 לא נחדש ובכ"ז נעיר כאן, כי ההבדלים בין עיתון לעיתון במסירת אותה ידיעה יש בהם כדי לאשר נכונות טענה זו של שרם.

4 "שדר" כאן - הוא תרגום להעברת ידיעה באמצעות כלי תקשורת כלשהו (ולאו דוקא ברדיו), וזאת בעקבות השימוש הרווח בתורת התקשורת מיסודו של יעקובסון (1970). אגב, הדמיון בין תפיסתו של שרם לבין תפיסתו של יעקובסון בולט לעין, וייתכן שכאן המצע המוקדם, והמפורט יותר, לתורתו של יעקובסון.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ה. פריטי חדשות אלה נתפסים ע"י הקורא היחיד כחלק מתבנית (גשטלט) אחרת: הגירויים שבסביבתו, רקעו, מצבו הגופני והנפשי, מטען ידיעותיו, עמדותיו וכו'.

ו. לאחר שהפרצפציה של הידיעה נשלמה, הידיעה הופכת לחלק מתוך מכלול ידיעות דומות ועמדות, המהוות כשלעצמן בסיס לפעילות, לשינויים ולהשתנות וכן לקליטת ידיעות נוספות בעתיד (Berninghausen, 1966, עמ' 128-129). עד כאן עיקרי דבריו של שרם.

ואם כי כלי התקשורת ההמוניים האלקטרוניים (הטלביזיה, הרדיו, רשמי קול וכו'), שהשתלטו על חיינו מאז מאמרו של שרם, שינו, במידה רבה, את ההתייחסות לחדשות המודפסות, לעומת המושמעות (ברדיו) או הנצפות (בטלביזיה), הרי יש להניח, ששיעור הקוראים באוכלוסיה לא השתנה עקב הצטרפות שכבות נוספות לציבור קוראי העיתון, שכן עליית שיעור יודעי קרוא וכתוב והגידול בשכבת המשכילים הרחיבו, במידה ניכרת, את מעגל קוראי העיתון.

1.3 המטרות בהבנת הנקרא

1.30 מתוך שפע המטרות, המצויות בספרות הפידגוגית, בחרנו, לענייננו, במטרות שנוסחו ע"י החוקר האמריקני הידוע, פרדריק דייויס (1966). המטרות הללו נתגבשו, עפ"י עדותו של דייויס, על סמך עבודת ליקוט ענפה וסבוכה, שנעשתה מתוך רשימה ארוכה ובלתי נדלית, כמעט, של מטרות, שנוסחו ע"י בני סמכא, ונמצאו מפוזרות בספרות הפידגוגית המקצועית.

מתוך הרשימה הארוכה מאד נבחרו ע"י דייויס תשע מטרות, שנראו בעיניו כחשובות וכיצוגיות ביותר - אם בזכות עצמן ואם על שום היותן ניתנות למדידה כמותית (שם, ע' 183).

1.31 המטרות בהבנת הנקרא - לפי דייויס

1. היכולת לפרש מלים שבטקסט.
2. היכולת להבין משמע המלים בשימושיהן הקונטקסטואליים.
3. היכולת לעקוב אחר ארגונו המיוחד של הקטע.
4. היכולת לזהות את הרעיון העיקרי של הקטע.
5. היכולת להשיב על שאלות, הדורשות הן הבנת המשמעות המפורשת והן את הבנת רוח הכתוב.
6. היכולת למזג את הרעיונות שבקטע לכדי מסכת שלמה.
7. היכולת להסיק מסקנות מהכתוב.
8. היכולת לזהות את האמצעים הספרותיים המיוחדים שבכתוב, היוצרים את הלכי הרוח שבו, את מאפייניו ואת סגנונו.
9. היכולת לזהות את כוונות הכותב, נקודת הראות שלו ומטרותיו.

1.32 מאז פרסום המטרות הנ"ל ע"י דייויס, נעשו נסיונות רבים להציג מטרות בהבנת הנקרא, אולם פרט למיון שונה, ניסוח אחר והעתקת ההדגשים אין בכל הנסיונות משום חידוש של ממש. כך, למשל, נעשה נסיון כזה בעברית ע"י גרדי (1972), הממין את המטרות הנ"ל

אתר דעת - מכללת הרצוג

לשלושה תחומים: א. ידיעת מלים והכרתן. ב. הבנת תוכנם של קטעים. ג. התאמה ושימוש ברעיונות, סברות ומושגים, שנרכשו תוך כדי קריאה, או, במלים אחרות: קריאה ביקורתית (ע' 131).

1.33 עניין מיוחד עשוי להיות בעבודת צוות הלשון לכיתות ב-ו שבמרכז לתוכניות לימודים של משרד החינוך והתרבות (טיפוח הבנת הנקרא, 1975). צוות זה ממיין אף הוא את המטרות לשלושה תחומים עיקריים:

- א. היכולת ליהנות ולהתרשם מטקסטים כתובים;
- ב. להבין ולפעול על-פיהם באופן מודע ומבוקר;
- ג. להיעזר בלשון הכתובה לשם עיצוב השקפת עולמו של הקורא, העשרת נסיונותיו וידיעותיו ולשיפור התמצאותו בעולם (ע' 2).

מיון זה מעוגן גם בהבחנה לפי סוגי טקסטים שונים, והם: א. טקסט אמנותי=ספרותי; ב. טקסט "מפעיל" (כלומר: טקסט הכולל הוראות לביצוע פעולה כלשהי, כגון: דינים); טקסט עיוני-הגותי (ע' 15).

2. פיתוח יחידת ההוראה בסמינריון הדיקטי

2.1 ההכנה העיונית

2.11 העיון בסוגיה של הבנת הנקרא הקיף מלכתחילה נושאים, הקשורים בגורמים המקילים על הקריאה, כגון: אוצר המלים ודרגות קושיין של מלים לפי מחקרי שכיחות (בלגור תשכ"ח; תשל"ד; הרמתי תשל"א); היחס בין התמניות והתכניות (נחשון, תשי"ט; אורנן, תשכ"ט); מכנה המשפט וסוגיו (נחשון, כנ"ל; הרמתי, כנ"ל), ועוד. כמו-כן הוקדש חלק מהעיון ללשון העיתונות (בלום, תשל"ה)⁵.

מכאן ואילך הצטמצם הדיון (צמצום לשם הרחבה והעמקה) בשימוש בפרוזה הייצוגית מתוך העיתונות, כבסיס עיקרי להבנת הנקרא.

2.12 הדיון בקטעי העיתונות הציב בפני התלמידים את האתגר להתמודד עם עיבוד יחידת הוראה מצומצמת, שהתבסס על קטע אחד מני רבים.

בסופו של דבר נפלה הבחירה על הידיעה, המוסרת על ביקור ועדת החוץ והבטחון של הכנסת בגדר הטובה (ראה במכוא).

2.2 השיקולים בבחירת הקטע

ביסודה של בחירת הקטע עמדו מספר הנחות יסוד, והן:

- א. הנושא האקטואלי של הקטע, נושא שהעסיק את הציבור, יעורר עניין מיוחד גם בקרב התלמידים.

5 מטעמים מובנים לא יורחב כאן הדיבור על נושאים אלה, שכן הרחבה כזאת חורגת מנושאו של מאמר זה. קורא המעוניין להרחיב את היריעה, יפנה נא לרשימה הביבליוגרפית שבסוף המאמר.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ב. הידיעה הקצרה של הקטע (כ-20 שורות) תאפשר דיון פורה וממצה בקטע, על כל היבטיו.

ג. לשונו הפשוטה, יחסית, של הקטע תקרב את התלמיד הממוצע, שאינו מורגל בקריאת עיתון (או: מורגל בקריאת המדורים "הסנסציוניים" בלבד), לעיתון, בחינת "לא בשמים היא...".

2.3 חיבור התרגילים לקטע

2.3.1 לאחר נסיונות עיבוד שונים, שנעשו ע"י התלמידים (בקבוצות) ושהצטמצמו בשאלות מתחום הלשון והדקדוק, הוצע לתלמידים דף תרגילים בן שלושים וחמש שאלות והוראות לביצוע העבודה (ראה: נספח א').

2.3.2 גליון העבודה המוצע, על פריטיו המרובים, עורר חילוקי דעות חריפים בין התלמידים, ותרם לדיון פורה באשר למהותה של הבנת הנקרא, מטרותיה ועוד.

2.3.3 עיקרי הנימוקים, שהועלו נגד גליון העבודה, היו:

א. המספר הרב של התרגילים (שלושים וחמישה) אינו עומד בשום יחס ליריעתו הקצרה של הקטע (19 שורות דפוס על פני טור אחד).

ב. אין זה מתפקידו של המורה לעברית "לפלוש" לתחומי דעת אחרים (כגון: גיאוגרפיה, אזרחות וכו'), ואף אין לו הבקאות הדרושה לכך. נימוקים נוספים - אם כי משניים בהדגשם, היו:

ג. מספר השעות השבועיות, המוקצב להוראת העברית, אינו מאפשר למורה לעסוק בנושא הבנת הנקרא בהרחבה כזאת.

ד. המורה הבודד, וביחוד הבלתי מנוסה, אינו מסוגל להגיע להעמקה כזאת בחיבור שאלות; ועוד ועוד.

2.3.4 בסופו של דבר הוחלט, בלי למעט בחשיבותן של הטענות, שהועלו ע"י מבקרי הגליון, להעמיק, במסגרת קבוצות-דיון קטנות, בבעיות הכרוכות בהוראת הקטע בכיתה בעזרת גליון התרגילים, לבחון, מתוך שיקול דעת דידיקטי, את השאלות המהותיות לכל יחידת ההוראה ("מה?", "למה?", "האיך?" וה"מתי?") ואת התהליכים העיקריים, הנהוגים בעיצוב תוכניות הלימודים (כגון: הקשר בין המטרות הסגוליות, המשתמעות מיחידת ההוראה המוצעת (או: ההתנהגויות), ובין המטרות הכלליות (הרחבות יותר) של תחום הדעת המסויים.

2.4 בקרה וניתוח

2.4.0 עבודת העיון והמיון התבטאה בארבעה תחומים עיקריים, והם: א. ההתנהגויות⁶

6 השימוש במונחים "התנהגויות" (בנבדל מה"מטרות") ר"פעיילויות למידה", המובאים להלן, הוא לפי ההבחנות הנהוגות בתוכניות הלימודים החדשות. ראה על כך: אדן (1971), לוי (1971).

אתר דעת - מכללת הרצו

הנדרשות לפי התרגיל. ב. תחומי הדעת, הבאים לכלל ביטוי בקטע. ג. פעילויות הלמידה, הנדרשות מהלומד. ד. הקשר בין תוכני הלמידה (התרגילים) לבין המטרות הכלליות.

2.41 ההתנהגויות הנדרשות לפי התרגיל

- (1) התייחסות לבעיות אקטואליות ונקיטת עמדה כלפיהן.
- (2) פיתוח הבעה פעילה לסוגיה (ראה להלן: "פעילויות הלמידה").
- (3) הפעלת הדמיון.
- (4) למידת מושגים חדשים (או: ביסוס מושגים עמומים):
 - (א) ספר (סמ"ך שואית ופ"א קמוצה)
 - (ב) ישובי עימות
 - (ג) הגנה מרחבית
 - (ד) בכיר
 - (ה) זוטר
 - (ו) ניבים וביטויים הגזורים משורש "גדר"
 - (ז) משקל "תפעול".

סדר ההתנהגויות הוא מקרי ואין בו משום נקיטת עמדה לגבי משקלן הסגולי של ההתנהגויות השונות.

2.42 תחומי הדעת הבאים לכלל ביטוי בקטע

- (1) התיישבות
- (2) מדיניות
- (3) צבא
- (4) כלכלה
- (5) גיאוגרפיה
- (6) אזרחות
- (7) לשון וסגנון.

ריבוי תחומי הדעת, המתגלה בקטע קצר זה, יש בו כדי להצביע על תפקידו של העיתון בחינוך האזרח, בהעשרתו התרבותית ובהרחבת אופקיו מחד ובאפשרויותיו לשרת מאידך, את צרכי האינטגרציה שבין המקצועות (על חשיבותה הגדלה והולכת של האינטגרציה בין המקצועות הנלמדים, לפי התפיסות הרווחות בתוכניות הלימודים החדשות, ראה: אדן 1971, ע' 54-55).

2.43 פעילויות הלמידה הנדרשות מהלומד^{א6}

- (1) השלמת משפטים (35,33,30,18)

^{א6} המספרים הממוסגרים, משמאל לסעיפי הפעילויות, מציינים את מספר התרגיל שבגליון התרגילים (נספח א').
אין למדוד את הפעילויות השונות מדידה כמותית, לפי מספר התרגילים הרשום ליד כל פעילות, שכן פעילות אחת, כחיבור דו-שיח, דרך משל (סעיף 12 ברשימת הפעילויות), שקולה כנגד פעילויות רבות בהשלמת משפטים, למשל (סעיף 1 ברשימת הפעילויות).

אתר דעת - מכללת הרצו

- (2) תשובות קצרות (2,6,7,14,18,31)
- (3) תשובות ארוכות (1)
- (4) עיון במילון (14,15,16,18,27,29,31,35)
- (5) עיון בספרי יעץ (1,13)
- (6) חיבור כותרת (23)
- (7) חיבור פסקה (24)
- (8) מילוי טבלה (20)
- (9) עריכת דיאגרמה (10)
- (10) חיבור כתבה (11)
- (11) חיבור מכתב (3)
- (12) חיבור דו-שיח (28)
- (13) חיבור שאלון (21)
- (14) עריכת סקר דעת-קהל (21)
- (15) שימוש במפה (6,7)
- (16) שרטוט מפה (5)
- (17) עיון בסדרה של עיתונים (8)
- (18) מיון החדשות (9)
- (19) הסקת מסקנות מנתונים סטטיסטיים (20)
- (20) כתיבת חיבור (12,22).

הפעילויות הלימודיות המגוונות, המוטלות על התלמידים, עשויות להגביר את העניין בלמידה ואף לענות על צרכיהם של טיפוסים תלמידים שונים ושל תלמידים בעלי רמות חשיבה שונות, באשר השאלות מייצגות קשת רחבה של רמות חשיבה ופעילויות.

2.44 הקשר בין תוכני הלמידה לבין המטרות לפי דייויס⁷

כמקובל בפיתוח תוכניות הלימודים החדשות, נעזרנו גם אנו בלוח דו-ממדי, לשם ניתוח לוגי של הקשר בין תוכני הלמידה, כפי שבאים לידי ביטוי בגליון העבודה, לבין המטרות.

לוח כזה עשוי להצביע על מידת שכיחותן של מטרות מסוימות והעדפתן, תוך כדי תכנון היחידה הלימודית, ממטרות אחרות, על סדר הופעת המטרות בתוך היחידה ואף לגלות ליקויים, שמתכנן היחידה לא היה מודע להם בשעת העיבוד (השווה: Tyler, 1973, עמ' 147 ואילך).

2.441 - ניתוח לוגי של הקשר בין התרגיל לבין המטרות, שנוסחו ע"י דייויס (לוח 1), גילה תמונה מעניינת כדלקמן:

- (1) כל המטרות של דייויס מיוצגות בתרגיל לפחות פעם אחת.
- (2) חלק מהמטרות מיוצגות בתרגיל ארבע - שש פעמים. מטרות אלה הן: מס' 1, 2 (ידיעת פירושי מלים - בין במנותק מההקשר ובין על סמך ההקשר), 5, 7 (הבנת המשתמע מן הכתוב והיכולת להסיק מסקנות מהכתוב). הואיל ומטרות אלה הן, אולי, המרכזיות שברשימה, הרי ניתן לראות, שהעבודה שלפנינו מדגישה את האלמנטים המרכזיים שבהבנת הנקרא.

7 על המטרות, שנוסחו ע"י דייויס, ראה לעיל, סעיף 1.31.

אתר דעת - מכללת הרצוג

לוח 1: הקשר בין תוכני הלמידה (לפי התרגילים) ובין המטרות לפי דייויס

המטרות לפי דייויס

	סעיפי התרגיל									
סה"כ	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
										1
										2
										3
	1	x								4
										5
										6
										7
	1				x					8
	1			x						9
	1		x							10
	1				x					11
	1		x							12
										13
	1							x		14
	1								x	15
	2							x	x	16
										17
	2		x						x	18
										19
										20
										21
	1				x					22
	1					x				23
	3	x			x		x			24
	1				x					25
	1							x		26
	1								x	27
	1				x					28
	1								x	29
										30
	1								x	31
	1		x							32
	1							x		33
										34
										35
סה"כ	25	1	1	4	1	6	1	1	4	6

אתר דעת - מכללת הרצוג

3) בתרגיל מצויות 10 שאלות, שלא נמצא תיאום בינן לבין מטרה מהמטרות של דייוויס. משמע: שאלות אלו חורגות מעבר למטרות אלה. אלה הם, בעיקר, אותם סעיפים, הדורשים מהתלמיד התבססות על מטען הידע הקודם שלו (ראה: לדוגמה סעיפים 1-3, 17) או מיומנויות, שאינן מותנות בהכנת הנקרא דוקא (כגון: שאלות 6-7), וכן השאלות העוסקות בבעיות דקדוק ולשון (כגון: 19, 34-35)⁸.

2.442 יש להדגיש, שתהליך בדיקת התרגילים לאור המטרות היה שונה כאן מהתהליך המקובל עפ"י גישת Tyler (1973) ותואם יותר את גישת פוקס, המבוססת על תפיסת שוואב (שרון, תשל"ז). בעוד שבגישת טיילר ראשיתה של יצירת התוכנית היא בהגדרת המטרות, הרי לפי גישת פוקס ייתכן מצב הפוך, כאשר המטרות מתגבשות (או: מותאמות) בדיעבד, לאחר הכנתה של התוכנית.

גם בעיבוד התרגילים לקטע שנלקח מהעיתון הלכנו בדרך ההטרמה: לאחר שהוכנו התרגילים, בדקנו את המטרות שנוסחו ע"י דייוויס, ולאחר שהן "אומצו" על ידינו ונראו מתאימות לצרכינו, בדקנו לאורן את מידת הקשר בין התרגילים ובין המטרות הללו.

חסרונה של גישת פוקס מתגלה בעבודה שלפנינו, כאשר התברר, שלחלק מהתרגילים אין "כיסוי" במטרות שאומצו על-ידינו. מאידך ייתכן, שליקוי זה היה מחייב את מתכנן התרגילים לנסח בעצמו מטרות, או לתור אחרי מטרות מוכנות שכבר נוסחו ע"י אחרים, שיהא בהן משום מענה לתרגילים שחוכרו על ידו. פתרון כזה היה משתבץ שוב בגישה של שוואב (אליבא דפוקס), הגורסת, שנקודת המוצא היא הסיטואציה הפרקטית-מעשית, וממנה יוצאים אל התיאוריות השונות, שיש בהן כדי לשמש ככיסוי לאספקטים שונים של הבעיה (שרון, עמ' 29)⁹; אולם בשל אילוצים טכניים וקוצר זמן לא הלכנו בדרך זאת, ויש להצטער על כך.

3. ארגון הניסוי

כאמור לעיל (בהקדמה), הוצע לקיים עריכת ניסוי זוטא, לשם בדיקת היחידה בתנאי "השדה".

3.1 בחירת כיתות הניסוי

לאחר שהועלתה ההצעה בפני הנהלת ביה"ס הממלכתי "נוה עוז" לערוך את הניסוי במדגם מצומצם, נפלה הבחירה על שתי כיתות ח'. הבחירה הייתה מעוגנת הן בשיקול המעשי (התחשבות בלוח הפעילויות של ביה"ס) והן, ובעיקר, בשיקול הענייני: יחידת הלמידה פותחה לצרכי כיתות חטה"ב (ז-ט), וכל עוד אין בידינו לקבוע בדי-קנות לאיזה שלב של הרצף מותאמת יותר היחידה, עדיף לבחור בכיתה האמצעית שברצף זה.

8 מכאן ייתכן מסקנה מרחיקת לכת, והיא: המטרות שנוסחו ע"י דייוויס אכן נועדו להכנת הנקרא במוכנה הצר, ולא כפי שנושא זה נתפס על-ידינו (ראה לעיל, סעיף 1.11); אולם השערה כזאת רחוקה מלהתקבל על הדעת, ואין כאן מה להוסיף.

9 נראה לנו, שדרך זאת, המובילה מהמעשה אל העיון (דרך שהיא, ביסודה, אינדוקטיבית), בתחום הקנייתן של תיאוריות פיתוח תוכניות לימודים לפרחי הוראה, עדיפה בהכשרת מורים מהדרך של טיילר, המקדימה את ההלכה למעשה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

3.2 הרכב הצוות

הצוות היה מורכב ממנהלת ביה"ס, שתי המורות לעברית בכיתות ח', נציגת תלמידות הסמינר וכותב טורים אלה (השתתף רק בישיבה הראשונה). סה"כ התקיימו 3 ישיבות לתכנון העבודה.

להלן לקט מהבעיות שהועלו ומהשאלות שנדונו בישיבות הצוות (ללא סדרן הכרונולוגי); חלקן הובאו לישיבות ע"י המשתתפים, וחלקן עלו תוך כדי הדיונים.

3.3 היקף היחידה הלימודית

3.3.1 שאלות ובעיות:

- * כמה שיעורים יוקדשו לנושא?
- * באיזה רצף יינתנו השיעורים?
- * מה היחס בין שיעורים אינטנסיביים לבין שיעורים אקסטנסיביים?
- * האם ניתן לקיים פעילויות נוספות ובלתי שגרתיות כגון: סימפוזיון; משחק תפקידים (למשל: הדמיית ישיבה של מועצת הכיטחון בעניין לבנון והגדר הטו-בה)?

3.3.2 החלטות:

- * מחמת לוח הפעילויות הגדוש של בית הספר, ניתן יהיה לקיים שלשה שיעורים בלבד (לאחר מכן צומצם מספרם לשניים).
- * לא יהיה פנאי לסימפוזיונים וכד'.
- * שני שיעורים יתקיימו ברציפות אחת בשעות אחה"צ.
- * לשיעורים יוזמנו גם הורי התלמידים.

המטרות בשיתוף ההורים (כפי שהוצעו ע"י מנהלת ביה"ס): (א) הגברת המודעות כלפי הצורך בקריאת עיתון. (ב) טיפוח מעורבות ההורים בנעשה בכיה"ס.

3.4 ברירת התרגילים ודרכי ההוראה

3.4.1 שאלות ובעיות:

- * מה יהא סוג התרגילים ומספרם ועפ"י איזה עיקרון ייבחרו?
- * כיצד יותאמו לרמות השונות שבכיתה?
- * מה יהיה סדר התרגילים בשאלון המקוצר?

3.4.2 החלטות:

התרגילים ייבחרו מתוך 3 התחומים הללו:
גיאוגרפיה (לשם חיזוק חומר קודם, מזווית ראייה אחרת, לאחר שנלמד על גבול הצפון במסגרת שיעורי הגיאוגרפיה); מדיניות ולשון;
לשם כך נבחרו 13 שאלות⁹ בדרגות קושי שונות, המייצגות את שלשת התחומים הנ"ל (ראה נספח ב').
סדר השאלות נבחר באופן מקרי.

9 א שאלה 3 בדף העבודה המקוצר (נספח ב') היא צירוף של שאלות 8 ו-9 שבדף העבודה המקורי (נספח א').

אתר דעת - מכללת הרצוג

3.5 תכנון מבנה השיעור וההכנות לשיעור

3.5.1 השאלות והבעיות:

- * מה תהיינה פעילויות הלמידה בשיעור, ומה היחס בין דרכי ההוראה השונות (עבודה בקבוצות, דיון כיתתי ועוד)?
- * מה יהא מהלך השיעור?
- * מהי ההכנה הנדרשת מהתלמידים לקראת השיעור?
- * מה הקשיים, הצפויים משיתוף ההורים בשיעורים (הסתייגות חלק מהתלמידים; הסתייגות חלק מההורים וכו')?
- * מה הם חומרי הלמידה והעוזרים הלימודיים, הדרושים לשיעור?

3.5.2 החלטות

- השיעור יתבסס, בחלקו, על עבודה בקבוצות מעורבות (הורים ותלמידים), ובחלקו - על דיונים במליאה.
 - ההכנה המוקדמת: התלמידים יקבלו, ביום ביצוע הניסוי בשעות לפנה"צ, את הכתבה ואת השאלות לעיון, לשם היכרות ראשונה, ויחזירו את הדפים לאחר העיון בהם (השאלונים לא יילקחו הביתה, כדי שלא יוכנו התרגילים בבית).
 - * בנוסף על ההכנה המשותפת לכלל התלמידים, הוטל על תלמיד אחד מכל כיתה לראיין ולהקליט מספר אנשים עוברי אורח, כדי לעמוד על ידיעותיהם בנושא הגדר הטובה ועל התייחסותם לבעיה.
 - * לקראת השיעור יוכן תדפיס (נספח ב), שיכלול פירושי מלים, עבריות ולועזיות, מתוך המילונים והלכסיקון:
 - א. אבן שושן, המילון העברי המרוכז.
 - ב. רבין-רדי, אוצר המלים.
 - ג. דן פינס, מילון לועזי עברי המורחב.
 - ד. זאב שיף, לכסיקון לבטחון ישראל.
 - * יוכנו לשיעור גם עיתונים נוספים, שייאספו במשך כ-10 ימים.
 - * כמו כן יובאו לשיעור: מפות, אטלסים, אנציקלופדיות ועוד.
 - * השיעור (הכפול) יתנהל לפי השלבים הבאים:
 - א. מיון התרגילים לקבוצות (האפשרויות: (1) לפי רמות חשיבה, כגון: ידע, הבנה, חשיבה¹⁰, (2) לפי תחומי הדעת, הבאים לכלל ביטוי בתרגילים);
 - ב. פירוש המלים - בעזרת התדפיס מהמילונים והלכסיקון;
 - ג. עיון בבעיות גיאוגרפיות;
 - ד. דיון בגדר הטובה - מנקודת מבט מדינית והומניטארית;
 - ה. מיון קטעי עיתונות, העוסקים בנושא הגדר הטובה;
 - ו. דיון בכתבה.
- את קביעת סדר השלבים, לרבות האלטרנטיבות לפי רמת הכיתה, הוחלט להשאיר בידי כל מורה ומורה בנפרד.

4. ביצוע הניסוי - הוראת היחידה בכיתות ביה"ס

10 למיון כזה מורגלים תלמידי ביה"ס גם בשיעורים אחרים.

4.1 מהלך השיעור¹¹

(א) מיון התרגילים

רוב התלמידים מיינו, בעבודה עצמית, את התרגילים (נספח ב') לפי 3 תחומי דעת: (1) גיאוגרפיה, (2) לשון, (3) מדיניות. בדיון שבא בעקבות המיון הועלו הצעות נוספות, כגון: גיאוגרפיה פיסית לעומת גיאוגרפיה מדינית; התייחסות ישירה לעומת התייחסות עקיפה, ועוד.

(ב) בירורים לשוניים

הקשיים שנתגלו היו, בעיקר, לגבי ההבחנה בין "יישובי עימות" לבין "יישובי ספר" (תרגיל מס' 11).

(ג) הדיון בנושא המרכזי

בפתח הדיון הושמעה הקלטת הראיונות, שנערכו ע"י 2 תלמידים לבדיקת העמדה של "האיש ברחוב" בשאלת הגדר הטובה. ההקלטה הבהירה לתלמידים, שהציבור אינו ער למתרחש, וידיעותיהם מקוטעות מאד או אף אפסיות.

הוויכוח על הגדר הטובה, בעקבות שמיעת ההקלטה, שיקף גישה חיובית¹², לרוב, כלפי מדיניות הגדר הטובה, וסיפק הזדמנות להבהיר לתלמידים מושגים עמומים על המתרחש. המורה מוסיפה דברים בלתי ידועים על הרכב האוכלוסיה בדרום לבנון, מצבה המדיני והצבאי ועוד.

(ד) מיון כתבות שונות על הגדר הטובה, שנאספו במשך כעשרה ימים מתוך העיתונות היומית (עבודה בקבוצות), ובעקבותיו - סיכום קצר במליאה (בהשתתפות פעילה של חלק מההורים).

(ה) חזרה לכתבה המרכזית של השיעור - מתן כותרת לכל פסקה (תרגיל 9, נספח ב') - עבודה בקבוצות מעורבות (הורים ותלמידים)¹³.

(ו) דיון במליאה בשאלה, שהוצגה ע"י המורה: "מה למדנו בשיעור זה?". סיכום ומסקנות בדבר התועלת, הנודעת לשיעור כזה.

4.2 תגובות על השיעור

(מדיוני הורים, מורים וסמינריסטים לאחר השיעור)

* "התלמידים יצאו מהשיעור בידיעה מבוססת יותר על דרום לבנון ועל הגדר הטובה. הובררו להם ההיבט הגיאופוליטי וכן המניעים הישראליים למתן הס-יוע";

* "השיעור נתן לתלמידים כלים לעיון בעיתון";

* "ההקלטה המחישה לתלמידים, שאין בקהל הרחב עירנות מספקת למתרחש בגבולות - אפילו כשמדובר בנושא הנדוש בכלי התקשורת יום-יום";

* "הויכוח על דרכי תמצות הקטע (שאלה 9) העמיד את ההורים על מקצת מה-קשיים הלימודיים, שעל בניהם להתמודד אתם לעתים קרובות";

* "גם אני (אחד ההורים) רכשתי כאן טכניקות חדשות וזוית ראיה אחרת לקריאה בעתון: עיון במפה, הסתייעות במילון, קישור בין קטעי עתונים שונים ועוד";

11 שני השיעורים הרצופים ניתנו בשתי כיתות ח' בעת ובעונה אחת. מחמת קוצר היריעה יודגמו, ממהלך השיעור באחת הכיתות, רק קטעים נבחרים, להמחשת האווירה, וכן הבעיות, שנתעוררו על רקע מתן השיעורים.

12 דוגמה לגישה חיובית: "אנו, שסכלנו בשואה, אסור לנו להתעלם מסכלם של הלכנונים..."; דוגמה לגישה שלילית: "הלכנונים הם אויבינו, ואנו עוזרים להם יותר מדי...".

13 שלב זה לא סוכם במליאה, מחמת קוצר זמן.

אתר דעת - מכללת הרצוג

- * "להורים ניתנה האפשרות לעמוד על אוירת הלימודים בביה"ס, על הגישות החדשות בטיפוח האזרחות, בהוראת הלשון ועוד";
- * "טיפוח ההיבט הלשוני - אם היה זה אחת ממטרות השיעור - לא בא לכלל ביטוי מספיק, בשל הדיונים בבעיות - מדיניות, גיאוגרפיה וכו'";
- * "אני עצמי (אחת המורות) למדתי הרבה, ע"י העמקה בסוגיות מדיניות ובטחו-ניות, שלא הייתי בקיאה בהן די הצורך, ולולא ההזדמנות להורות את הנושא - ספק אם הייתי מגיעה לכלל העמקה כזאת";
- * "קיום שיעורים מסוג זה (בשיתוף ההורים) לעתים קרובות עלול להטיל מעמסה כבדה מדי על המורים ועל התלמידים כאחד".

5. דיון

5.1 אם במישור המערכת המופעלת (תלמידים והוריהם) קשה, ואף בלתי אפשרי, להסיק מסקנות על סמך שני שיעורים חד פעמיים¹⁴, הרי במישור המערכת המפעילה (צוות ביה"ס ותלמידות הסמינר) ניתן להצביע על כמה וכמה היבטים, הראויים לתשומת לב, ואשר יש בהם כדי לספק חומר למחשבה למורים בהווה ולמחנכים בעתיד.

5.2 ידוע, שלפרח ההוראה, כמוהו כמורה הטירון, נשקפת הסכנה, שיראה בתוכנית הלימודים, המעובדת ע"י המרכז לתוכניות לימודים והמוצעת לו בצורה "קומפקטית" (שאלות מוכנות לתלמיד, מדריך למורה, ולעתים אף שאלון - מבחנים מוכן מראש) חזות הכל, בחינת "הלכה למשה מסיני"; ומעטים אף ימצאו בתוכניות המוכנות משום הצדקה לפסיביות שלהם ולנטייתם לחזרה ולשגרה - נטייה האורבת לפתחו של כל מורה^{14א}.

5.3 הניסוי הציג דוגמה ליכולתו של מורה מן השורה להגיע לכלל פיתוח פרק חשוב בתוכנית הלימודים - במקום להסתפק בתוכניות המוכנות מראש למענו, ובכך עשוי הוא לתרום לחיזוק הדימוי העצמי של חברי הצוות; חידד את הרגשת החיוניות של עבודת הצוות, הן מטעמי יעילות, הן מטעמים של הפרייה הדדית והן כדרך לביטול הדרגתי של הרגשת הבדידות, שבה נתון המורה יום-יום.

5.4 לקבלת תמונה חיובית כזאת תרמו, ללא ספק, אותם מרכיבים רבים ומגוונים, שבאו לכלל ביטוי בניסוי-זוטא זה, כגון: פיתוח תיאורטי ויישום מעשי; שיתוף פעולה בין-מוסדי (בית המדרש ובית-הספר); שיתוף-פעולה בין-צוותי (מורות מנסות ופרחי הוראה); שילוב דורות (תלמידים והוריהם) הלומדים בצוותא; אינטגרציה של תחומי דעת-שונים (לשון; גיאוגרפיה; מדיניות; אזרחות ועוד).

14 גישה עקבית בפיתוח יחידת הוראה - למידה, עפ"י העקרונות המקובלים בתוכניות הלי-מודים החדשות, הייתה מחייבת צעדים נוספים, כגון: ניתוח עבודות התלמידים, מכחני סיכום, שאלוני עמדות וכד' (ראה: לוי, תש"ל; אדן, 1971); אולם כל אלה חורגים, במקרה דנן, הן מהמטרות שהצבנו לעצמנו והן מיריעתו הקצרה של מאמר זה (מחמת אילוצים שונים אף לא ניתן היה לבצעם בניסוי זה).

14א דיון מפורט על התפיסה הקוריקולרית של גופים מרכזיים כלל-ארציים, הרואים כמורים כלי ל"מימוש" התוכנית, במקום שותפים לתוכנית, וביקורת על תפיסה זאת, ראה: זילבר-שטיין (תשל"ח).

אתר דעת - מכללת הרצוג

5.5 שאלה אחרת היא, האם במערכת חינוך מירכוזית, כדוגמת מערכת החינוך בישראל, ניתן למצוא מזיגה בין הצורך בתוכניות מוכנות, המעובדות ע"י גוף מרכזי, לבין הצורך ביוזמה אישית של מורים.

5.6 דומה, שהתשובה על כך חיובית. הכרחי, ואפשרי, למצוא דרכים לשיתוף המורים בפיתוחן של תוכניות לימודים, כשם שנמצאו הדרכים לכך במדינות אחרות בעלות אופי מירכוזי דומה, בעזרת פרוייקט הקרוי:

CENTRALLY COORDINATED CURRICULUM IMPROVEMENT

פרוייקט זה מבוסס על העיקרון של זרימה דו-כיוונית מתמדת בין המרכז לתוכניות לימודים ובין המורה המבצע, ע"י שיתופו של המורה הפרט באחת הוועדות העוסקות, כל אחת בתחומה היא, בפיתוח תוכניות לימודים; נציגיהן של כלל הוועדות הבית-ספריות מרכיבים ועדה אזורית, והוועדות האיזוריות מיוצגות אף הן בוועדה המרכזית העליונה (הארצית, אצלנו, או: המחוזית) - במציאות של מדינת פלורידה, מקום שם אורגן הפרוייקט הלכה למעשה; השורה: Saylor-Alexander '428).

6. סיכום

6.1 מתפקיד ההכשרה וההשתלמות לספק למורה (ולמורה לעתיד) את הכלים (קרי: תפיסת מהותה של הבנת הנקרא, בחירת המטרות לפי הצרכים הקבועים והמשתנים ודרכי ניצול הטקסט), שלתוכם יהא מסוגל לצקת תכנים, המתחדשים לעתים מזומנות. לשון אחרת: יש לשקוד על פיתוחם של מנגנונים דידקטיים, שבעזרתם יוכלו המורים להגיע לכלל עיבוד עצמאי של טכסטים שונים, בלי שיתחייבו בהשקעתה של "עבודת בראשית" יסודית (כדוגמת זו שלפנינו¹⁵), העשויה להרתיע את המורה מן השורה.

6.2 אין כעיתון (אמצעי זול ופשוט, בהישג ידו של כל תלמיד, מדיום המתחדש מדי יום ביומו) - העשוי לספק מסגרת התייחסות חדשה למורה היוצר והפעיל, היום, השוקל והמחליט - לאו דוקא עפ"י חומרי למידה מוכנים למענו מראש, אלא כאיש הפרופסיה, המתפתח והמתחדש תדיר.

6.3 ניצנים ראשונים של "מהפכה" כזאת כבר נראים לעין¹⁵, אם כי אין הם חורגים עדיין מגדר נסיונות מבודדים. אף זאת: במידה שקיימים נסיונות כאלה, הם מתב-ססים, בעיקר, על עיבודים מוכנים (כדוגמת סדרת נט"ע); אולם המורים טרם חונכו ליהפך ל"שותפים פעילים" ביצירת תוכנית הלימודים, כהגדרתה של רגב (תשל"ה).

6.4 שותפות פעילה כזאת תיתכן אך ורק אם המורים יראו עצמם מסוגלים, ואף מחוייבים, לעצב וליצור יחידות הוראה; לברור מתוך השפע הבלתי נדלה המונח לפנייהם (ביחוד כשהמדובר בעיתון) את המתאים לרמת תלמידיהם; להתאים, מתוך שיקול דעת פדגוגי ודידקטי, תרגילים ושאלות אלטרנטיביות (רגב, שם) ולהפיק את הלקחים הדרושים מהתנסויותיהם השוטפות.

15 יצויין עוד, שהיחידה שלפנינו מהווה דוגמה לדרך התייחסות אינטנסיבית להבנת הנקרא. מובן מאליו, שבתכנון יחידת הוראה מקפת וארוכה-טווח יש לתת את הדעת גם על למידה אקסטנסיבית כשיעור ניכר.

15א פריצת דרך רצינית בכיוון זה נעשתה ע"י צוותי מורים משתלמים ותלמידי אוניברסיטה, בהדרכתם של א. שטאל וי. שטרנברג (שטאל, תשל"ד, תשל"ז). בעבודות הצוותים הללו נכללו גם דוגמאות לעיבוד טקסטים שימושיים, ביניהם אף מודעות פרסומת (ראה דוגמה מעניינת: תשל"ד, עמ' 74-80), וכמה מן הרעיונות הללו מצאו ביטוי גם בעבודה שלפנינו.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נספח א': דף העבודה המקורי

בית המדרש הממלכתי למורים ולגננות
ע"ש א. שיין, פתח-תקוה

ב' אייר תשל"ז
20.4.1977

תרגיל בהבנת הנקרא

עפ"י ידיעה מס' 7 ("חברי ועדת החוץ והבטחון...")

1. האם ידוע לך מהם תפקידיה של ועדת החוץ והביטחון?
אם כן - רשום את הידוע לך בכמה משפטים;
אם לא - עיין ב: א) ספר העוסק באזרחות; ב) אנציק' עברית, ערך "כנסת";
ג) אנציק' עברית, ערך "פרלמנט".
- 2) אילו ועדות נוספות של הכנסת ידועות לך? רשום את שמותיהן ולידם - את תפקידיהן (במשפט אחד).
- 3) חבר מכתב תלונה/בקשה לוועדת הפנים של הכנסת בנוגע לתחום טיפולה של הוועדה.
- 4) שער, מדוע נתון צירוף המלים "סיוור לימודים" במרכאות כפולות?
- 5) שרטט בשפה אילמת את גבול הצפון וצבע אותו בצבע מתאים (בדוק במפות איזה צבע משמש לסימון גבולות).
- 6) עיין במפת הישובים, ורשום את שמות היישובים הישראליים העיקריים שלאורך גבול הצפון.
- 7) עיין במפת לבנון, ורשום במפתח את שמות היישובים הלבנוניים שלאורך הגבול עם ישראל.
- 8) עיין בעיתונים שהופיעו בשבועיים האחרונים/בחדש האחרון ומצא חדשות הקשורות ביישובי דרום לבנון ובגדר הטובה.
- 9) מיין את החדשות שליקטת (שאלה 8) ל-3 סוגים: חדשות טובות (שקט בכפרים), חדשות רעות (הפגזות וקרבות) וחדשות נייטרליות (דוגמא: נערה מלבנון נישאת לנער דרוזי בן עדתה מישראל).
- 10) על סמך מיון החדשות בשאלה 9, שרטט דיאגרמה של החדשות, לפי הפרטים הבאים: ציר ה- x ישמש לימים, ציר ה- y ישמש לציון דרגת החדשה, כאשר 2 תשמש לציון חדשה נייטרלית; מס' 5 - לציון חדשה טובה, ו-10 לציון חדשה רעה. אילו מסקנות אתה מסיק מהדיאגרמה שקיבלת? (או: סכם ב-5 משפטים את המצב בגדר הטובה במשך השבוע האחרון).

אתר דעת - מכללת הרצוג

- 11) נתמנית לשמש כתב צבאי, המוצב ליד הגדר הטובה למשך יום אחד.
א. שלח חדשות קצרות למערכת עיתונך.
ב. הכן כתבה על רשמך ביום זה.
- 12) כתוב חיבור על הנושא: הסיוע הישראלי בגדר הטובה - בעד ונגד.
- 13) ההגנה המרחבית (שורה 6) - עיין בלכסיקון לבטחון ישראל, ערך "הגנה מרח-בית", וסכם בקצרה: מהן בעיות ההגנה המרחבית בצפון?
- 14) בשורה 8 מופיעה המלה "ספר". במילון אבן-שושן מופיעים שני ערכים בשם ספר:
א. מנין, מפקד, ספירה;
ב. גבול, תחום, רצועת אדמה החוצצת בין מדינות.
איזה משני הערכים מתאים לידיעה שלפנינו?
- 15) עיין במילון למלים נרדפות (שרפשטיין, רדי-רבין) ורשום לפניך את כל המלים הנרדפות ל"ספר". שבץ כל מלה במשפט אחר.
- 16) לאחרונה מצאנו בעיתון את הביטוי: "יישובי עימות".
א. בדוק במילון מה פירוש המילה "עימות".
ב. שער מה ההבדל בין "יישובי עימות" לבין "יישובי ספר"? היעזר גם במפה!
- 17) לפניך רשימה של יישובים. סמן א' ליד ישוב ספר, ב' ליד ישוב עימות ו-ג' ליד ישוב שהוא גם ישוב-ספר וגם ישוב-עימות.
- 18) בשורה 9 מופיעה המלה "תידרוך".
א. שער מה שורש המלה.
ב. בדוק במילון את פירוש המלה.
ג. העתק את המשפט כולו ושבץ במקום "תידרוך" את המלה "הדרכה". האם השתנתה משמעות המשפט? נמק את דבריך!
ד. רשום מלים נוספות הנגזרות מאותו שורש.
- 19) רשום מלים נוספות על משקל "תדריך" (משרשים אחרים).
- 20) לפניך טבלה של מספר שורשים במשקלים שונים. בדוק בעזרתה, האם ניתן לגזור שמות ע"מ "תדרוך" מכל השורשים האלה (דרך הבדיקה: עליך לנסות ולהשלים את החסר בכל המשבצות).

אתר דעת - מכללת הרצוג

תפעול			השורש			
		תדרוך		הדרכה		דרך
						סבר
				הפקדה		פקד
						דלק
						ספק
			אבחנה			בחן
		תחזוקה				חזק
						בטח
תזמורת						זמר
				הברגה		ברג
		תברואה				ברא
	תרגיל					רגל

21) ערוך משאל-בזק בין קרובי משפחתך/מכריך/חבריך בתנועה על השאלה: (א) מה הם יודעים על "הגדר הטובה" (היכן ממוקמת הגדר? מה מתרחש שם? מדוע היא נקראת "הגדר הטובה"?)

(ב) מה דעתם על הסיוע הישראלי בגדר הטובה?
עבד שאלון מתאים כדי לבדוק את הנושאים הנ"ל.

22) כתוב חיבור על הנושא: הגדר הטובה - פתח תקוה לשלום עם שכנינו.

23) בידיעה שלפניך 3 קטעים. תן כותרת* בת שתי מלים (ולא יותר!) לכל קטע וקטע.

24) הוסף קטע רביעי (דמיוני) לידיעה שלפניך.

25) השווה את הקטע הרביעי שחיברת לקטע הרביעי שחיבר חברך. דונו במשותף ביתרונות ובחסרונות של כל אחת מהתוספות.

26) בידיעה נזכרו "קצינים בכירים". בעבר הלא-רחוק הם נקראו "קצינים גבוהים". שער, מדוע הוחלף "גבוה" ל"בכיר"?

27) בדוק במילון מהו "בכיר" ואילו קבוצות אנשים נוספות ניתן לתאר במלה זאת?

28) כתוב דו-שיח דמיוני בין חייל ישראלי ובין חייל לבנוני-נוצרי, הנפגשים ליד הגדר הטובה.

29) מצא במילון המלים הנרדפות את ההיפך של "בכיר".

* הידיעה אמורה הייתה להינתן בידי התלמידים ללא כותרת.

אתר דעת - מכללת הרצוג

- 30) השלם את החסר במשפטים הבאים:
א. שר _____ בממשלת פרו התפטר מתפקידו.
(בעל דרגה גבוהה)
ב. פקיד _____ יעמוד בראש המועצה המקומית עד לבחירות.
(בעל דרגה נמוכה)
- 31) הבחן, בעזרת המילון, בין "בחיר" לבין "בכיר". חבר משפט ושכך בתוכו את המלה "בחיר".
- 32) חווה דעתך על המשפט הבא: "כל שר בכיר הוא גם מבחירי האומה".
- 33) השלם את החסר במשפטים הבאים ונמק את בחירתך:
א. במשפט _____ שנערך אתמול הושגה פשרה בין הצדדים.
זוטא, זוטר
הנימוק לבחירה:
ב. שופט _____ שחרר את הנאשם בערבות.
זוטא, זוטר
הנימוק לבחירה:
- 34) בטא בקול רם את הצירופים הבאים:
גדר טובה; גדר-אבנים.
מניין ההבדל בין שני הצירופים (מתי יש לבטא "גְּדֵר" בקמץ וצירה, כמו "תִּכְר", ומתי "גְּדֵר" בשני סגולים, כמו "דְּגֵל")?
- 35) לפניך מספר ניבים וצירופים הבנויים על יסוד השורש "גדר". מצא את פירושיהם במילון.
א. גדר עצמו מן _____
ב. פורץ גדר _____
ג. יצא מגדרו _____
ד. מצא מקום להתגדר בו _____

דף עבודה

1. * (4) שער, מדוע נתון צירוף המלים "סיוור למודים" במרכאות כפולות?
2. (5) צבע במפה האילמת את גבול הצפון בצבע מתאים. (בדוק במפות איזה צבע משמש לסימון גבולות).
3. (9-8) עיין ומיין את הכתבות מן העתונות ל-3 סוגים: חדשות טובות (שקט בכפרים), חדשות רעות (הפגזות וקרבות) וחדשות נייטרליות (דוגמא: נערה מלבנון נישאת לנער דרוזי בן עדתה מישראל).
4. (13) עיין בנספח מס' 1** בערך "הגנה מרחבית".
5. (6) עיין במפת הישובים ורשום במפה האילמת את שמות הישובים הישר-אלים העקריים שלאורך גבול הצפון.
6. (14) במלון אבן-שושן מופיעים שני ערכים בשם ספר:
 - א. מנין, מפקד, ספירה.
 - ב. גבול, תחום, רצועת אדמה החוצצת בין מדינות.
 איזה משני הערכים מתאים לכתבה שלפנינו?
7. (15) עיין בנספח מס' 1, במלים הנרדפות ל-"ספר".
8. (17) לפניך רשימה של יישובים. סמן א' ליד יישוב ספר, ב' ליד יישוב עימות ו-ג' ליד יישוב שהוא גם יישוב-ספר וגם יישוב עימות.
9. (23) בידיעה שלפניך 3 קטעים. תן כותרת בת שתי מלים (ולא יותר!) לכל קטע וקטע.
10. (7) עיין במפת לבנון ורשום במפתך את שמות הישובים הלבנוניים שלאורך הגבול עם ישראל.
11. (16) לאחרונה מצאנו בעתון את הביטוי: "יישובי עימות".
 - א. בדוק בעזרת נספח מס' 1, מה פירוש המלה "עימות".
 - ב. שער מה ההבדל בין "יישובי עימות" לבין "יישובי ספר". היעזר גם במפה.
12. (18) בידיעה מופיעה המלה "תידרוך".
 - א. שער מה שורש המלה.
 - ב. בדוק בנספח מס' 1 את פירוש המלה.
 - ג. העתק את המשפט כולו ושביץ במקום "תידרוך" את המלה "הדרכה" האם השתנתה משמעות המשפט? נמק דבריך!
 - ד. רשום מלים נוספות הנגזרות מאותו שורש.

* המספרים הממוסגרים מורים על מספר השאלה בדף העבודה המקורי (נספח א').
** בנספח זה ניתנו הערכים המאוזכרים להלן, מתוך מילון אבן-שושן, מילון רבין-רדי ולכ-סיקון לבטחון ישראל.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ביבליוגרפיה

- אדן, שבה, "תכניות הלימודים החדשות - עקרונות ותהליכים". ב: על תכניות הלימודים החדשות, (קובץ בעריכת שבה אדן). משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים, "מעלות", הוצ' ספרים בע"מ, 1971, ע' 21-69.
- אורנן, עוזי, תחביר העברית החדשה (סיכומי הרצאות), חלק ראשון: המשפט הפשוט. ירושלים, תשכ"ט, (משוכפל).
- בלגור, רפאל, רשימת מלות-יסוד לבית-הספר (מחקר על אוצר לשוני בסיסי לתלמידי ביה"ס היסודי). אוצר המורה, הוצאת הספרים של הסתדרות המורים בישראל, תשכ"ט.
- בלגור, רפאל, "מלות יסוד מתוך העיתונות, לטעוני טיפוח". מגמות כ/3, תמוז תשל"ד (יולי 1974), ע' 225-253.
- בלום, שושנה, "הוראת הקריאה בעיתון". ספר רוזן (ערוך בידי: עוזי אורנן ובן-ציון פישלר). המועצה להנחלת הלשון, ירושלים תשל"ה, ע' 129-143.
- הרמתי, שלמה, "הדרכה להבנת הנקרא בביה"ס היסודי". משימת הלשון (הרצ-אות ודיונים בכינוס המפקחים והמדריכים). ירושלים, תשכ"ז (1966), ע' 75-95.
- הרמתי, שלמה, "דרכי עיבוד לעברית קלה". החינוך, מג/ב, ניסן תשל"א - אפריל 1971, ע' 129-142.
- זילברשטיין, משה, "האם הפעלת תכנית לימודים היא חלק מפיתוחה?" עיונים בחינוך 17, טבת תשל"ח, ע' 67-88.
- טיפוח הבנת הנקרא, הנחות, מטרות, הצעות, שיקולים, לכיתות ב-ו. משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים, צוות לשון ב'-ו', 25.1.75 (משוכפל).
- יעקבסון, רומאן, "בלשנות ופואטיקה". הספרות, ב/2, ינואר 1970 (תשל"ל), ע' 274-285.
- לוי, אריה, "בדיקת הישגים, במסגרת הפעולה של המרכז לטעוני טיפוח". ב: עשור למפעלי הטיפוח, משרד החינוך והתרבות, ירושלים, תשל"ל, ע' 139-147.
- לוי, אריה (עורך), מבחני קריאה IEA ושאלונים אישיים במסגרת מחקר השוואתי בינלאומי מטעם IEA. משרד החינוך והתרבות, היועץ לענייני מחקר, ירושלים, תשל"א (משוכפל).
- לוי, אריה, "תפקיד ההערכה". ב: על תוכניות הלימודים החדשות, קובץ בעריכת שבה אדן. משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים, "מעלות", הוצ' ספרים בע"מ, 1971, ע' 70-109.

אתר דעת - מכללת הרצוג

- נחשון, שמואל, "איזהו ספר קריא". החינוך, לא-א-ב, מרחשון תשי"ט, ע' 71-90.
- ניר, רפאל, "הקריאה המודרכת כחלק מן החינוך הלשוני בבית-הספר העל-יסודי". החינוך, לז-ב-ג, ניסן תשכ"ו (1966), ע' 122-127.
- ניר, רפאל, הוראת העברית כלשון אם בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה. הוצ' ספרים "עמיחי" בע"מ, תל-אביב, תשל"ד - 1974, 192 ע'.
- נרדי, נח, תורת המבחנים - הלכה ומעשה. הוצ' כתר, מהד' שנייה, 1972.
- עברית בחטיבת הביניים לטעוני טיפוח; הצעה לתכנית לימודים: א. מבוא; ב. הבעה; ג. דקדוק. משרד החינוך והתרבות, המרכז לתכניות לימודים, מהדורת ניסוי, ירושלים תשל"א.
- עיון בעיתון: טיפוח החשיבה באמצעות העיתון. אוניברסיטת תל-אביב, החוג למדעי החינוך, המעבדה למחקרי טיפוח, ניסוי טיפוח על-יסודי-נט"ע. חוברות 1-10 ומבוא כללי למורה (ללא תאריך).
- רבין, חיים, "בעית הלשון העברית הנכונה מנקודת מבטה של הבלשנות". לשוננו לעם, ט/ז (קמ"ט), סיוון תשכ"ד, ע' 161-173.
- רגב, זינה, "המורה הפעיל (לקחיו של ניסוי בסדנת מורים לעברית)". מעלות 2/1, חשון תשל"ה - נובמבר 1974, ע' 24-36.
- שטאל, אברהם (עורך), עיבוד דידקטי של טקסטים לטיפוח הלשון והקריאה. משרד החינוך והתרבות, בית הספר להשתלמות עובדי הוראה בכירים, ירושלים. כרך א': תשל"ד; כרך ב': תשל"ז (משוכפל).
- שפר, שרגא, "העיתון כגורם חינוכי ולימודי בבית-הספר (ערכם החינוכי של אמצעי התקשורת בכלל והעיתונות בפרט)". החינוך, מח-ה-ו, תמוז תשל"ו, ע' 405-407.
- שרון, דן, "חינוך למעשה". מעלות, שנה שמינית מס' 7, סיון תשל"ז - יוני 1977, ע' 28-35.
- תרגילים לטיפוח הקריאה והחשיבה. אוניברסיטת תל-אביב, החוג למדעי החי-נוך, מעבדה למחקרי טיפוח, ניסוי טיפוח על-יסודי-נט"ע. מהדורת ניסוי, חוב' א': תשל"ל; חוב' ב': תשל"א; חוב' ג': תשל"ב.
- Berninghausen, David K., "Mass Media Concepts and Reading Instruction in the World Today", in: Robinson H.A. (ed.), *Reading: Seventy-Five Years of Progress*. Proceedings of the Annual Conference on Reading, Held at the University of Chicago, 1966 pp. 126-128.
- Cohen, S. Alan, *Teach Them All to Read*, Random House, N.Y. 1969, pp. 249.
- Davis, Frederick B., "The Role of Testing in Reading Instruction" in: Robinson

- H.A. (ed.). *Reading: Seventy-Five Years of Progress*. Proceedings of the Annual Conference on Reading, Held at the University of Chicago, 1966. Vol. XXVIII. Supplementary Educational Monographs, No. 96. The University of Chicago Press, 1966. pp. 179-189.
- Homze, A.C. "Reading and the Self-Concept", in: Chasnoff, R.E. (ed.) *Elementary Curriculum*. Pitman Publishing, N.Y., 1964, pp. 224.
- Lewy, Arieh & Davis D., "What Can Students Read? The Level of Reading Mastery in Israeli Schools". *Comparative Education Review*, vol. 18, No. 2 (June 1974), pp. 248-261.
- Tyler, Ralph W., *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. University of Chicago Press. Second British Impression, 1973, pp. 128.
- Saylor, I. Galen and Alexander, William M., *Curriculum Planning for Modern Schools*. Holt, Rinehart and Winston, Inc. New York, 1966, pp. 534.